

ЕКОНОМІКА ТА ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

УДК 338.432:355.018(477)
JEL Classification: O18, Q13, H56

DOI: 10.37332/2309-1533.2023.2.1

Шуст О.А.,
д-р екон. наук, професор,
ректор,
Білоцерківський національний аграрний університет

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ВОЄННОГО СТАНУ

Shust O.A.,
dr.sc.(econ.), professor,
rector,
Bila Tserkva National Agrarian University

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC ASPECTS OF THE FUNCTIONING OF SUBJECTS OF THE AGRARIAN SECTOR OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF THE INTRODUCTION OF MARTIAL LAW

Постановка проблеми. Війна між Україною та росією завдала масштабних збитків українській економіці, негативно відобразилася на суспільно-політичному житті країни, що характеризується численними людськими жертвами, зруйнованими містами і селами та порушенням тісних взаємозв'язків між суб'єктами господарювання, що в кінцевому результаті призвело до значних матеріальних збитків. Заміновані поля, окуповані території, висока вартість виробничих ресурсів, нетипові природно-кліматичні умови, дешева сільськогосподарська продукція та обмежені можливості її експорту – фактори, що визначають подальший розвиток сільського господарства України.

У березні-квітні 2022 р. практично всі процеси економіки країни були паралізовані, зокрема не працювало 80-90 % підприємств, що могло спровокувати прояв фінансової кризи. Проте, цього не сталося і більшість суб'єктів господарювання перелаштувалися на ведення діяльності в умовах запровадження військового стану в країні. Аграрний сектор не є винятком, більше того, за підсумками 2022 року саме він став одним з основних рятувальників економіки України. Суб'єкти підприємницької діяльності в сфері аграрного бізнесу та господарства населення витримали удар економічного шоку березня – квітня 2022 року, у необхідних випадках переформатувалися та продовжили свою діяльність в складних економічних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження фундаментальних положень функціонування аграрного сектору зробили відомі вітчизняні вчені І. Ф. Баланюк, О. М. Бородіна, В. І. Власов, Ю. Е. Губені, Ю. І. Данько, М. Я. Дем'яненко, С. М. Кваша, М. Ф. Кропивко, Ю. Я. Лузан, Ю. О. Лупенко, П. М. Макарєнко, М. Й. Малік, Л. Ю. Мельник, М. К. Пархоμεць, П. Р. Пуцентейло, П. Т. Саблук, О. Г. Шпикуляк, О. М. Шпичак, О. В. Шубравська, В. М. Якубів, І. Б. Яців. Проте, незважаючи на високий теоретичний та практичний рівень досліджень, поза увагою дослідників залишились проблеми розвитку суб'єктів підприємницької діяльності в сфері аграрного бізнесу та господарств населення під впливом прояву деструктивних явищ в суспільно-політичному житті країни, що спричинені військовою агресією росії проти України.

Постановка завдання. Мета статті – на основі оцінки діяльності сільськогосподарських підприємств та господарств населення в умовах запровадження воєнного стану в країні запропонувати пропозиції теоретичного і практичного характеру щодо їх ефективного функціонування в умовах повоєнного відродження економіки країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Військові дії та тимчасова окупація територій нашої держави негативно відобразилася на розвитку аграрного сектору.

Згідно з результатами опитування, проведеного Продовольчою та сільськогосподарською організацією Об'єднаних Націй (ФАО), в Україні 25 % суб'єктів господарювання, які займаються сільськогосподарською діяльністю, припинили або зменшили обсяги виробництва продукції через війну. Водночас, понад 55 % сільських домогосподарств повідомили про зниження своїх доходів від виробництва сільськогосподарської продукції. З них 30 % відзначили різке (на чверть) та значне (на понад 50 %) зниження доходів. При цьому, більшість респондентів відповіли, що витрачають майже половину доходу на продукти харчування [1].

За оцінкою Міністерства аграрної політики України та Київської школи економіки, загальна сума втрат, завданих сільськогосподарській галузі внаслідок широкомасштабного російського вторгнення в Україну, станом на 15 вересня 2022 р. сягнула 6,6 млрд дол. США [2]. При цьому непрямі втрати у сільському господарстві України через зменшення виробництва, блокаду портів та збільшення виробничих витрат оцінюються у 34,25 млрд дол. США (зокрема у рослинництві через зниження виробництва – 11,2 млрд дол. США; у тваринництві – 348,7 млн дол. США; втрати через скорочення виробництва озимих культур оцінено у 3 млрд дол. США; багаторічних культур – у 322 млн дол. США; втрати внаслідок порушення логістики становлять 18,5 млрд дол. США) [3].

Необхідно зазначити, що упродовж 2010–2021 рр. в аграрному секторі України спостерігалася позитивна тенденція розвитку. Так, протягом 2010–2021 рр. загальний обсяг валової продукції зріс на 52,4 %, в тому числі рослинництво – 76 %, у тваринництві спостерігається зниження на 4 %. Проте, військова агресія росії проти України негативно відобразилася на показниках розвитку галузей сільського господарства держави (табл. 1).

Таблиця 1

**Динаміка виробництва валової продукція сільського господарства
(у постійних цінах 2016 р., млн грн)**

Рік	Продукція сільського господарства	З неї	
		продукція рослинництва	продукція тваринництва
2010	467475	329646	137828
2015	596833	453017	143816
2016	634433	494462	139971
2017	620476	480157	140319
2018	671294	529348	141947
2019	680982	538706	142277
2020	612122	473377	138745
2021	712566	580268	132299
2022*	532138	416267	115871
2022 р. в % до:			
2010 р.	113,8	126,3	84,1
2021 р.	74,7	71,7	87,6

*розраховано за даними ННЦ «Інститут аграрної економіки»

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України

Так, за розрахунковими даними ННЦ «Інститут аграрної економіки» виробництво валової продукції в сільському господарстві скоротилося в 2022 р. проти 2021 р. на 25,3 % і досягнуло значення 2012 р. Необхідно зазначити, що в рослинництві було допущено скорочення на 28,3 %, в тваринництві – 12,4 %. Отже, тваринництво виявилось більш стійкішим до прояву деструктивних явищ в суспільно-політичному житті країни.

Аналіз даних табл.1 свідчить, що в структурі виробництва валової продукції домінує рослинництво, що характеризується низькою доданою вартістю в порівнянні з тваринництвом. Але в даному випадку основною рушійною силою виступає прибутковість. Як свідчать дані Державної служби статистики України, протягом останніх років рівень рентабельності продукції рослинництва був значно вищий порівняно з продукцією тваринництва, що суттєво впливає на залучення приватних інвестицій.

Підтвердженням стійкості господарств корпоративного сектору аграрної економіки є результати анкетування, що здійснюються органами Державної служби статистики України. Згідно проведених анкетувань встановлено, що за липень-вересень 2022 р. у 61 % суб'єктів господарювання в сфері аграрного бізнесу обсяги виробництва сільськогосподарської продукції зросли, 26 % – не змінилися, 13 % – зменшилися (обстежено 524 сільськогосподарських підприємств).

Основними чинниками, що стримують розвиток аграрного виробництва, опитані суб'єкти підприємницької діяльності в сфері аграрного бізнесу виділили наступні: недостатній попит – 18 %, погодні умови – 38 %, нестача робочої сили – 3 %, нестача матеріалів, устаткування – 4 %, фінансові

обмеження – 29 %, інші фактори – 48 % (головним чином військові дії) і лише 20 % опитаних наголосили про відсутніх перешкод для розвитку аграрного бізнесу.

Як свідчать результати опитувань, здійснених під егідою ФАО сільськогосподарських товаровиробників з площею землекористування до 250 га, це майже 90 % малих суб'єктів підприємницької діяльності в сфері аграрного бізнесу – виробники продукції рослинництва повідомили про зниження доходів, причому понад 70 % з них зафіксували значне або різке зниження – понад 25 %. Малі сільськогосподарські підприємства – виробники продукції тваринництва постраждали меншою мірою, проте понад 60 % з них повідомили про зниження доходів, зокрема 46 % – про значне або різке зниження.

Загальна кількість малих сільськогосподарських підприємств скоротилась на 8 %, з яких 1 % – це виробники продукції тваринництва, а інші майже 7 % – виробники продукції рослинництва, які повністю припинили своє виробництво [4].

Повномасштабна війна також негативно вплинула на інвестиції в Україну. Інтегральний показник Індексу інвестиційної привабливості у I півріччі 2022 р. впав до 2,17 балів з 5-ти. Це значення найнижче з 2013 р., коли індекс впав до 1,8 бала. Слід відмітити, що це непоганий результат, який свідчить про стійкість українського бізнесу. Агробізнес відіграє ключову роль, створюючи підґрунтя для більш сприятливого інвестиційного клімату.

Наразі про великі інвестиційні проекти говорити важко, та зацікавленість інвестування у відбудові України зростає.

Незважаючи на складні умови щодо здійснення зовнішньоекономічної діяльності, частка експорту аграрного сектору України за 2022 р. становила 53 %. Загалом в інших країнах реалізували продукцію з України на суму понад 23 млрд дол. Ця галузь стала однією з основних гарантів валютних надходжень економіки країни.

Україна експортує не лише сировину, а й продукти переробки. У 2022 р. було зафіксовано збільшення показників експорту товарів тваринної продукції до ЄС, зокрема: м'яса птиці та яєць.

Крім того, Україна в 2022 р. встановила абсолютний рекорд із продажу молочної продукції до Європи. Також було зафіксовано зростання експорту біоетанолу до країн Євросоюзу, яке переважно виробляють із кукурудзи.

Таким результатом українського агросектору на ринку Європи сприяв той факт, що з червня 2022 р. ЄС на рік зняв усі мита та збори на будь-яку продукцію, яка надходить з України. Це суттєво полегшило доступ українських товарів до європейського ринку.

Проте, через наявність певних обставин, які спричинені військовою агресією, експорт агропродовольства був мінімальний. Підтвердженням цього є результати опитувань господарств корпоративного сектору аграрної економіки за липень–серпень 2022 р., які свідчать, що 55 % опитаних наголосили про його відсутність.

Незважаючи на складні умови господарювання, в 2022 р. було зібрано урожай, загалом 52,4 млн тонн зернових і зернобобових культур, в тому числі пшениці – 20,5 млн тонн, кукурудзи на зерно – 25 млн тонн та соняшнику – 11,3 млн тонн, що суттєво нижче за відповідне значення 2021 р. (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка валового збору основних видів сільськогосподарських культур, тис. тонн

Рік	культури зернові та зернобобові	буряк цукровий фабричний	соняшник	картопля	культури овочеві	культури плодові та ягідні
2010	39271	13749	6772	18705	8122	1747
2016	66088	14011	13627	21750	9415	2007
2017	61917	14882	12236	22208	9286	2048
2018	70057	13968	14165	22504	9440	2571
2019	75143	10205	15254	20269	9688	2119
2020	64933	9150	13110	20838	9653	2024
2021	86010	10854	16392	21356	9935	2235
2022	53864	9942	11329	20900	7512	1995
2022 р в % до						
2010 р.	137,2	72,3	167,3	111,7	92,5	114,2
2021 р.	62,6	91,6	69,1	97,9	75,6	89,3

Джерело: складено за попередніми даними Державної служби статистики України

Таке значне зменшення обсягів валового збору основних видів сільськогосподарських культур зумовлено наступними факторами:

- тимчасовою окупацією частини українських територій;
- веденням бойових дій на частині територій, що унеможлиблює господарську діяльність;

- замінуванням звільнених територій;
- зниженням урожайності в порівнянні з 2021 роком;
- ускладнений та суттєво розтягнутий в часі збір врожаю через дощову погоду восени та інші.

Крім того, відсутність в достатній кількості обігових коштів в господарствах корпоративного сектору аграрної економіки та відсутність фінансових ресурсів для фінансування програм державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції суттєво обмежили придбання мінеральних добрив. В асоціації «Український клуб аграрного бізнесу» визнали, що вартість основних складових посівної з початку війни суттєво зросла: на засоби захисту рослин – від 5 % до 20 % залежно від групи препаратів, паливо – на 43 %, добрива – у середньому на 51 %. На прийняття рішення щодо сівби також впливає і невизначеність, яка пов'язана із складними умовами реалізації зерна та низьким рівнем закупівельних цін, а також високим рівнем витрат на зберігання урожаю попередніх років [5].

Внаслідок російського вторгнення найбільше в сільському господарстві постраждало виробництво овочевої продукції. Так, в 2022 р. порівняно з 2021 р. валове виробництво овочів скоротилося на 24,4 %, головним чином за рахунок скорочення посівних площ. При цьому необхідно наголосити, що 25 % виробництва овочевої продукції зосереджено в тимчасово окупованих регіонах півдня та сходу, а Херсонська область, частина якої тривалий час залишалась окупованою, була лідером по їх виробництву.

Разом з тим, через пошкодження енергосистеми країни виникають проблеми із зберігання і переробкою овочів та фруктів. Крім того, бойові дії унеможлилювали проведення відповідних агротехнічних заходів, що також негативно відобразилося на урожайності основних сільськогосподарських культур.

Особлива увага в сільському господарстві приділяється землі, як засобу виробництва. Сільськогосподарські угіддя отримали два види основних ушкоджень: мінування та пряме фізичне ушкодження внаслідок активних бойових дій. Дослідники оцінюють вартість обстеження та розмінування територій у 436 млн дол. США. Також тимчасово окуповані землі на півдні України мають розвинену зрошувальну інфраструктуру, а її заміна та ремонт коштуватимуть приблизно 225 млн дол. США.

На початку вересня 2022 року у ДСНС повідомили, що 185 тис. кв. км території України (це не лише землі сільськогосподарського призначення) залишаються небезпечними через міни та інші вибухонебезпечні предмети [6].

Суттєвий вплив на зниження обсягів виробництва продукції рослинництва протягом тривалого періоду часу буде мати підрив дамби Каховської ГЕС. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, внаслідок підриву Каховської ГЕС буде зупинено водопостачання 31 системи зрошення полів Дніпропетровської, Херсонської та Запорізької областей. У 2021 р. ці системи забезпечували зрошення на 584 тис. га, з яких українські аграрії збирали близько 4 млн тонн зернових і олійних культур, на суму близько 1,5 млрд дол. США.

В Організації Об'єднаних Націй заявили, що підрив Каховської ГЕС матиме величезний вплив на глобальну продовольчу безпеку, що призведе до зростання цін на продукти харчування та може спричинити проблеми з питною водою для сотень тисяч осіб [7].

Підтвердженням вищеназваних закономірностей є результати опитувань сільськогосподарських підприємств, які займаються виробництвом продукції рослинництва. Так, за результатами опитувань, що здійснювали органи Державної служби статистики України в липні-серпні 2022 р., було встановлено, що в 66 % суб'єктів господарювання в сфері аграрного бізнесу спостерігається збільшення виробництва продукції, в 22 % – не змінилося і лише в 12 % – зменшилось (опитано 356 підприємств).

Військова агресія негативно відобразилася на показниках основних галузей тваринництва. Станом на 1 вересня 2022 р. прямі збитки через загибель тварин внаслідок військової агресії росії сягнули 0,3 млрд дол. США.

Як свідчать попередні дані Державної служби статистики України, в 2022 р. порівняно з 2021 р. спостерігається суттєве скорочення поголів'я по всіх видах сільськогосподарських тварин як в господарствах населення, так і суб'єктах підприємницької діяльності в сфері агробізнесу (табл. 3).

Внаслідок обстрілів та тимчасової окупації були зруйновані виробничі приміщення, загинули сільськогосподарські тварини та птиця. Так, було зруйновано найбільшу в Європі птахофабрику «Чорнобаївська». Збитки від її знищення становлять 330 млн дол. США. До цієї суми також входить недоотриманий дохід. На птахофабриці від спраги та голоду загинули 4,4 млн птахів [8].

Беззаперечним фактом є те, що більшість сільськогосподарських підприємств успішно здійснили релокації поголів'я худоби в центральній та західній областях України, що дещо нівелювало удар від військової агресії і спричинило до незначного зниження кількості сільськогосподарських тварин. Проте, в господарствах населення військова агресія спричинила суттєве скорочення чисельності поголів'я сільськогосподарських тварин. Основним чинником, який негативно вплинув на подібний стан справ, є складна демографічна ситуація на селі, що характеризується першочергово скороченням чисельності чоловіків в працездатному віці, які виконували найбільш трудомісткі виробничі процеси в тваринництві особистих селянських господарств. Крім того, зростання площ замінованих територій значно скоротило кормову базу для скотарства особистих селянських господарств.

Таблиця 3

Динаміка чисельності сільськогосподарських тварин та птиці (кінець року), тис. гол.

Показник	Рік					2022 у % до	
	2010	2015	2020	2021	2022	2010	2021
Сільськогосподарські підприємства							
Велика рогата худоба	1526,4	1270,5	1008,4	1003,4	931,5	61,0	92,8
у т.ч. корови	589,1	505,1	423,9	424,6	387,6	65,8	91,3
Свині	3625,2	3704,0	3629,5	3576,9	3163,0	87,3	88,4
Птиця свійська	110561,3	112008,7	109737,0	113478,9	101241,8	91,6	89,2
Господарства населення							
Велика рогата худоба	2968,0	2479,8	1865,6	1640,6	1380,6	46,5	84,2
у т.ч. корови	2042,1	1661,5	1249,1	1119,4	953,8	46,7	85,2
Свині	4335,2	3375,0	2246,7	2031,9	1781,9	41,1	87,7
Птиця свійська	93278,5	91977,5	90914,9	88764,2	77825,2	83,4	87,7

Джерело: складено за попередніми даними Державної служби статистики України

Необхідно відзначити також суттєве скорочення поголів'я великої рогатої худоби, в тому числі корів та свиней в господарствах населення в 2022 році проти 2010 року (більше ніж в 2 рази). На нашу думку, подібна ситуація є синергетичним ефектом від прояву негативних економічних та демографічних чинників, які впливають на діяльність аналізованої форми виробників тваринницької продукції.

Скорочення поголів'я сільськогосподарських тварин призвело до зниження обсягів виробництва продукції тваринництва як в суб'єктах підприємницької діяльності в сфері агробізнесу, так і в господарствах населення (табл. 4). Крім того, порушення технологічного процесу, що зумовлені військовими діями, зокрема часткове відключення електроенергії, неможливість вчасно забезпечувати кормами призвело до зниження продуктивності сільськогосподарських тварин.

Таблиця 4

Динаміка виробництва продукції тваринництва в Україні

Показник	Рік					2022 у % до	
	2010	2015	2020	2021	2022	2010	2021
Сільськогосподарські підприємства							
М'ясо (у забійній масі), тис. т	1134,4	1463,4	1704,0	1720,4	1580,5	139,3	91,9
Молоко, тис. т	2216,6	2669,2	2761,2	2767,7	2621,0	118,2	94,7
Яйця, млн шт.	10249,6	9762,2	8913,5	7012,8	5613,6	54,8	80,0
Господарства населення							
М'ясо (у забійній масі), тис. т	924,6	859,2	773,5	717,9	588,1	63,6	81,4
Молоко, тис. т	9031,9	7946,2	6502,4	5946,2	5038,9	55,8	84,7
Яйця, млн шт.	6802,7	7020,7	7253,7	7058,5	5944,1	87,4	84,2

Джерело: складено за попередніми даними Державної служби статистики України

В період військових дій основними викликами, з якими зіштовхнулися сільськогосподарські підприємства та господарства населення – виробники продукції тваринництва, є наступні:

- порушена логістика і втрата сировинно-збутових ланцюжків;
- нестача обігових коштів;
- брак виробничих ресурсів: кормів, ветпрепаратів, племматеріалу тощо;
- дефіцит і здорожчання палива;
- втрати виробничих ресурсів (тварини, приміщення, сільськогосподарська техніка тощо);
- нестача кадрів через вимушену міграцію, мобілізацію;
- втрата фінансово-управлінської документації;
- в постраждалих та окупованих регіонах: ризики втратити врожай грубих кормів, зернових;
- в окупованих регіонах: крадіжки техніки та зерна загарбниками, ризик вимушеної ліквідації (частини) стада, тиск і пряма фізична загроза від окупаційної влади, відсутність електроенергії та зв'язку тощо.

Результати опитувань господарств корпоративного сектору аграрної економіки – виробників

продукції тваринництва свідчать, що за липень – вересень 2022 р. в 50 % сільськогосподарських підприємствах спостерігається зростання обсягів виробництва, 33 % – не змінилося, 17 % – зменшилося (опитано 161 підприємств).

Необхідно відзначити, що протягом досліджуваного періоду відбулася зміна вектору виробництва тваринницької продукції в господарствах населення: з товарного на власне самозабезпечення.

Оцінюючи стан аграрного сектору, неможливо обійти проблему взаємовідносин між сільськогосподарськими товаровиробниками усіх категорій із переробними підприємствами. В перші місяці війни більшість переробних підприємств припинило свою діяльність як через відсутність сировини, так і проблеми зі збутом готової продукції. З травня 2022 р. партнерські взаємозв'язки були відновлені.

У табл. 5 розглянемо обсяги надходження сільськогосподарських тварин у живій масі та молока на переробні підприємства у період 2010–2022 рр.

Таблиця 5

Надходження сільськогосподарських тварин та молока на переробні підприємства, тонн

Показник	Рік					2022 у % до	
	2010	2015	2020	2021	2022	2010	2021
Сільськогосподарські тварини (у живій масі)							
Загальне надходження	1442,9	1689,9	1778,2	1826,9	1821,9	1442,9	99,7
Куплено – усього	512,7	395,2	282,7	265,2	314,2	512,7	118,5
у тому числі у							
підприємств	406,6	376,5	272,7	253,4	307,1	406,6	121,2
господарств населення	106,1	18,7	10,0	11,8	7,1	106,1	60,2
Молоко							
Загальне надходження	4251,2	4179,2	3511,8	3197,8	2740,0	64,5	85,7
Куплено – усього	4089,8	3808,5	3289,1	3031,9	2657,4	65,0	87,6
у тому числі у							
підприємств	2743,7	2719,9	2556,0	2477,9	2304,5	84,0	93,0
господарств населення	1346,1	1088,6	733,1	554,0	352,9	26,2	63,7

Джерело: складено за попередніми даними Державної служби статистики України

Необхідно відзначити, що, незважаючи на певні кризові явища у 2022 р., в галузі тваринництва спостерігається зростання обсягів надходження на переробні підприємства, головним чином за рахунок сільськогосподарських підприємств, при значному зниженні від господарств населення (табл. 5). Дана обставина викликана такими причинами, як реалізація сільськогосподарських тварин на забій через неможливість їх релокації та підвищення забійної ваги, у результаті зростання терміну відгодівлі.

Господарства населення через певні проблеми, які пов'язані зі збутом вирощеної худоби переробним підприємствам, продовжують орієнтуватися на торгово-посередницькі структури. Основними першопричинами такого становища є: високий рівень трансакційних витрат при збуті на переробку в порівнянні з іншими каналами реалізації та відсутність державних дотацій при реалізації великовагової худоби на м'ясопереробні підприємства.

Встановлено, що надходження молока на переробні підприємства суттєво скоротилося, особливо це простежується від господарств населення (табл. 5). Подібний стан викликаний як скороченням поголів'я корів та їх продуктивності, так і зниженням рівня зацікавленості в співпраці між господарствами населення та переробними підприємствами через високий рівень трансакційних витрат і низьку якість та закупівельних цін на молоко. В цих складних умовах господарства населення при збуті своєї продукції орієнтуються при збуті молочної продукції на роздрібні продовольчі ринки та «тіньових» молокопереробних підприємств [9].

Водночас, якість поставленої на переробку сировини молочнотоварними фермами, попри всі виклики війни (проблеми з електропостачанням, наявністю ветпрепаратів та дезінфікувальних засобів у прифронтових зонах), покращується. Саме екстраґатунку поставляється на переробку найбільше – 39,8 % у загальній структурі (8,7 % порівняно з 2021 р.). Вищого ґатунку надійшло на переробку – 28,9 % (0,3 %), а от частка першого, навпаки, скоротилася на 7,8 %, до 27,9 % у загальній структурі, другим ґатунком було прийнято 3,4 % молока, що на 1,2 % менше, ніж минулого року.

Закупівельні ціни на молоко, попри високі показники експорту молочних продуктів, залишаються на 35,5 % нижчими, ніж в ЄС, та майже на 10 % нижчими, ніж минулого року.

Нині сільськогосподарські підприємства перебувають в надзвичайно складних економічних умов

та потребують фінансової підтримки. Підтвердження даного припущення є результати опитування малих фермерських господарств (від 5 до 100 га), що проводилося Українською Радою Бізнесу у співпраці з Help – Hilfe zur Selbsthilfe в Україні у січні 2023 р.

З'ясовано, що 80 % фермерів потребують допомоги в різних її форматах, так, у 78,3 % є потреба у фінансовій допомозі від кредитних установ чи донорських програм. Крім того, фермери шукають консультаційних порад від експертів в таких питаннях, як: фінанси та інвестиції, постачання та збут, пошук партнерів та побудова відносин з владою.

Більше половини (52,3 %) фермерів, які потребують кредитних чи донорських коштів, відзначили, що необхідна сума для фінансування своєї діяльності коливається в межах від 500 тис. до 5 млн грн, а причинами залучення коштів є бажання розвитку та відновлення, на допомогу з оподаткуванням, на нову техніку та новітнє обладнання, на страхування та покриття ризиків, на вихід на нові ринки та дослідження, на навчання та розвиток, на виплату боргів та оплату праці, закупівлю хімікатів, а також на логістику [10].

Незважаючи на складний фінансовий стан, держава надає фінансову підтримку суб'єктів підприємницької діяльності в сфері аграрного бізнесу.

У березні 2022 р. були внесені зміни до держбюджету щодо обсягів надання державних гарантій. За рахунок цього були надані нові гарантії, перелік банків-учасників програми державних портфельних гарантій збільшився. Також були значно розширені умови участі сільськогосподарських товаровиробників на час дії воєнного стану, зокрема розширено програму «Доступні кредити 5–7–9 %» в частині фінансування сільгосптоваровиробників: кредитування під 0 % для позичальника протягом перших 6 місяців і під 5 % протягом наступних 6 місяців. Максимальну суму збільшено до 90 млн грн.

Слід відзначити, що сільське господарство займає більше половини у кредитному портфелі держпрограми «Доступні кредити 5–7–9%». На сьогодні Фонд розвитку підприємництва уклав угоди про співробітництво з понад 40 банками. Найбільше кредитів аграріям видали «Креді Агріколь Банк», «ПриватБанк», «Райффайзен Банк», «Укргазбанк», «Ощадбанк», «Укрексімбанк», «ПУМБ».

У серпні 2022 р. Міністерство аграрної політики та продовольства України запустило Державний аграрний реєстр – платформу з програмами державної та міжнародної допомоги по різних напрямках. В цьому ж році спільно з іноземними фінансовими донорами було запроваджено систему грантової підтримки, зокрема малим сільськогосподарським підприємствам. Крім того, було прийнято низку законодавчих актів, що суттєво спростило здійснення виробничо-господарської діяльності сільськогосподарськими підприємствами, особливо малими.

Військова агресія росії проти України спричинила серйозну проблему для експортоорієнтованої аграрної економіки, а саме: значне скорочення обсягів збуту виробленої сільськогосподарської продукції на зовнішніх ринках внаслідок блокади морських портів та зростання товарних залишків, особливо продукції рослинництва. Дана обставина спричиняє зростання витрат, пов'язаних з їх зберіганням, та появу можливих збитків внаслідок пошкодження чи навіть знищення елеваторів тощо. Так, за даними опитувань сільськогосподарських підприємств за III квартал 2022 р., у 10 % запас готової продукції великий, у 72 % – достатній, у 14 % – малий. В зв'язку з цим постає необхідність розробки оптимального логістичного забезпечення збуту вітчизняної сільськогосподарської продукції.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, військова агресія росії проти України показала в певній мірі стійкість сільськогосподарських товаровиробників усіх категорій в умовах прояву деструктивних явищ. Проте, оцінка нинішньої ситуації дає можливість сформулювати шляхи повоєнного відродження аграрної економіки країни, фінансування якої буде здійснюватися на принципах державно-приватного партнерства, що передбачатиме залучення фінансових ресурсів об'єднаних територіальних громад в межах фінансування регіональних програм розвитку сільських територій.

Встановлено, що основний акцент повоєнного відродження сільського господарства повинен орієнтуватися на виробництві продукції з високою доданою вартістю, що передбачає розвиток переробної промисловості, яка б випускала конкурентоспроможну сільськогосподарську продукцію першочергово за якісними показниками на світовому ринку агропродовольства.

Досить важливим вектором є диверсифікація виробничої діяльності господарств корпоративного сектору аграрної економіки, які спеціалізуються на вирощуванні зернових культур. Необхідно зазначити, що найбільш оптимальним варіантом є розвиток свинарства, що характеризується високим рівнем окупності вкладених інвестицій в порівнянні з скотарством.

Також слід відмітити, що навіть після розмінування значні площі сільськогосподарських угідь не зможуть використовуватися для виробництва продукції рослинництва. Проте, в якості природних пасовищ вони можуть слугувати відмінною кормовою базою, особливо в південних областях України для розвитку м'ясного скотарства та вівчарства.

Література

1. FAO. 2022. Ukraine: Impact of the war on agriculture and rural livelihoods in Ukraine – Findings of a nation-wide rural household survey, December 2022. Rome. Italy. URL: <https://doi.org/10.4060/cc3311en> (дата звернення: 26.01.2023).

2. Огляд збитків від війни в сільському господарстві України. Непряма оцінка пошкоджень. Київська школа економіки. Другий випуск, 10 листопада 2022. URL: <https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/damagesreportissue2ua-1.pdf> (дата звернення: 26.01.2023).
3. Огляд непрямих втрат від війни в сільському господарстві України. Київська школа економіки. Другий випуск, 10 листопада 2022. URL: <https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/lossesreportissue2ua-2.pdf> (дата звернення: 26.01.2023).
4. FAO. 2023. Ukraine: Impact of the war on agricultural enterprises – Findings of a nationwide survey of agricultural enterprises with land up to 250 hectares, January–February 2023. Rome. Italy. URL: <https://doi.org/10.4060/cc5755en> (дата звернення: 25.05.2023).
5. Спустошені кишені аграріїв: чи буде Україна та світ з хлібом. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/markets/yak-viyna-zminila-silke-gospodarstvo-v-ukrajini-osnovni-faktori-vplivu-ta-nebezpeki-50279486.html> (дата звернення: 26.01.2023).
6. Блокування експорту, посівна, руйнування земель: головні події на аграрному ринку у 2022 році. URL: <https://agro.guide/blokuvannia-eksportu-posivna-ruinuvannia-zemel-holovni-podii-na-ahrarnomu-rynku-u-2022-rotsi-6283/> (дата звернення: 26.01.2023).
7. Жарикова А. ООН попереджає про зростання цін на продовольство через підлив Каховської ГЕС. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/06/14/701145/> (дата звернення: 16.06.2023).
8. Тарасовський Юрій. Росіяни знищили птахофабрику Бахматюка в Чорнобаївці. Агрохолдинг «Авангард» оцінив втрати в \$330 млн. URL: <https://forbes.ua/news/rosiyani-znishchili-ptakhofabriku-bakhmatyuka-v-chornobaivtsi-agrokholding-avangard-otsiniv-vtrati-v-330-mln-15122022-10523> (дата звернення: 26.01.2023).
9. Ібатуллин М. І., Артимонова І. В., Свиноус Н. І., Сіра Ю. В. Економічні аспекти функціонування ринку молока та молокопродуктів в умовах запровадження військового стану. *Інноваційна економіка*. 2022. № 2-3. С. 5-10. DOI: 10.37332/2309-1533.2022.2-3.1
10. Вплив війни на фермерські господарства: результати опитування. URL: <https://urb.org.ua/vpliv-vijni-na-fermerski-gospodarstva-rezultati-opituvannya/> (дата звернення: 10.03.2023).

References

1. FAO (2022), "Ukraine: Impact of the war on agriculture and rural livelihoods in Ukraine – Findings of a nation-wide rural household survey", Rome, Italy, available at: <https://doi.org/10.4060/cc3311en> (access date January 26, 2023).
2. Kyiv School of Economics (2022), "Review of war damage in the agriculture of Ukraine. Indirect assessment of damages", Second issue, available at: <https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/damagesreportissue2ua-1.pdf> (access date January 26, 2023).
3. Kyiv School of Economics (2022), "Review of indirect losses from the war in the agriculture of Ukraine", Second issue, available at: <https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/lossesreportissue2ua-2.pdf> (access date January 26, 2023).
4. FAO (2023), "Ukraine: Impact of the war on agricultural enterprises – Findings of a nationwide survey of agricultural enterprises with land up to 250 hectares", Rome, Italy, available at: <https://doi.org/10.4060/cc5755en> (access date May 25, 2023).
5. "Emptied pockets of agrarians: will Ukraine and the world be with bread", available at: <https://biz.nv.ua/ukr/markets/yak-viyna-zminila-silke-gospodarstvo-v-ukrajini-osnovni-faktori-vplivu-ta-nebezpeki-50279486.html> (access date January 26, 2023).
6. "Blocking of exports, sowing, land destruction: the main events in the agricultural market in 2022", available at: <https://agro.guide/blokuvannia-eksportu-posivna-ruinuvannia-zemel-holovni-podii-na-ahrarnomu-rynku-u-2022-rotsi-6283/> (access date January 26, 2023).
7. Zharykova, A. (2023), "The UN warns of rising food prices due to the undermining of the Kakhovska hydroelectric power station", available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/06/14/701145/> (access date June 16, 2023).
8. Tarasovskiy, Yurii (2022), "The Russians destroyed the Bakhmatiuk poultry farm in Chornobaivka. Agroholding "Avanhard" estimated losses at \$330 million", available at: <https://forbes.ua/news/rosiyani-znishchili-ptakhofabriku-bakhmatyuka-v-chornobaivtsi-agrokholding-avangard-otsiniv-vtrati-v-330-mln-15122022-10523> (access date January 26, 2023).
9. Ibatullin, M.I., Artimonova, I.V., Svynous, N.I. and Sira, Yu.V. (2022), "Economic aspects of the functioning of milk market and milk products in the conditions of the introduction of martial law in the country", *Innovatsiina ekonomika*, no. 2-3, pp. 5-10, DOI: 10.37332/2309-1533.2022.2-3.1
10. "The impact of war on farms: results of a survey", available at: <https://urb.org.ua/vpliv-vijni-na-fermerski-gospodarstva-rezultati-opituvannya/> (access date March 10, 2023).